

ЗА 40 ФАМИЛНИ ИМЕНА ОТ КЕХАЯ

Людвиг Селимски (Uniwersytet Śląski w Katowicach)

1. Фамилните имена у българите, както у други народи, се основават върху лични имена – основни или различни видове производни – или върху прозвища/прякори, които се свеждат в крайна сметка до нарицателни. Като изследваме фамилно име, което се представя като неясно откъм произход (етимология), семантика (първоначално значение) или/и словообразователен строеж, изправени сме пред проблемата: какво е залегнало в основата му – собствено лично име, за което не се досещаме (чуждо, та не знаем за него, или старо домашно, но вече забравено), или някакво нарицателно (заемка, която не сме чували, или домашна народна, регионална дума, която е излязла от употреба). Нерядко анализът завършва с реконструкция на предполагаемо собствено лично име или нарицателно. Ако е бил проведен правилно, освен решението на поставената проблема – за произхода, първоначалното значение и словообразователния строеж на изследваното фамилно име, – като резултат получаваме и представа за изчезнало лично име или забравено нарицателно, т. е. допринасяме с градиво за историческия речник на личните имена или за речника на нарицателните. Поради неправилно провеждан анализ би могло да се стигне до 4 типа разминаване с обективната истина:

1) боравене с мнимо – реконструирано – собствено лично име, вместо с близко по звуков състав реално съществуващо нарицателно. Така ФИ *Пѡрков* е обосновавано с мнимо, нелокализ. ЛИ *Пѡрко*, уж „умалит. от Поро”, ФИ *Пѡрчев* – с въображаемо, нелокализ. ЛИ *Пѡрчо*, уж „умалит. от Поро”, ФИ *Порчилов* – с мнимо, нелокализ. ЛИ *Порчел*, уж образувано „от

Порч(о) + ел” (Илчев 1969: 403–404), докато в действителност се отнася за фамилни имена върху влашки прозвища, формирани на базата на рум. *porc* ‘свиня’ и умалителни с наст. *-ea* и *-el*, т. е. *porcea* и *porcel*, мотивиращи и съответните румънски ФИ *Porca*, *Porcu*, *Porcea*, *Porcia*, *Porcel*;

2) и при едно правилно насочване не към нарицателно, а към лично име, би могло да се попадне не точно на това, на което е трябвало. Тук трябва да се взема под внимание честата поява на омонимни отношения или множествената деривация;

3) произволно възстановяване на нарицателно като обосноваващо дадено фамилно име, вместо някакво лично име. Така, относно ФИ *Прашàков* е предполагано неубедително и за самия изследовател извеждане от уж „диал. **пràшак* ‘1. който все праща, пита; просяк’ (?)”, за което няма потвърждение в БЕР 5. А в действителност то се обосновава от ЛИ **Прашàк*, което се извежда чрез афереза и асимилация ($u - a > a - a$) от рум. *Oprişac*, получено с наст. *-ac* (фонет.: *-ак*) от *Opriş*. А още по-просто е то да бъде считано за вариант – с афереза – на *Опрашàков*, пак от рум. *Oprişac* (Селимски 2005а: 58).

4) и при правилно предположение за нарицателно, залегнало в основата на фамилното, може да не се попадне на най-подходящото. Така напр. ФИ *Пойнàров* Илчев (1969: 400; 1974: 16) извежда „от рум. *poinar* ‘хлебар’ с преход на неудареното *ъ* в *a* и сетне в *o*”. На това неправилно обяснение се предоверява Заимов (1988: 293), който предлага чуждото *Пойнàров* да бъде заменено с бълг. *Хлебàров*, *Хлебàрски*. Тук наистина в основата на собственото – фамилно – име се крие нарицателно и то действително е румънско по произход, но не тъкмо споменатото *pîinar* ‘хлебар’. Можем и да приемем предположението на Илчев „за преход на неудареното *ъ* в *a*”, макар че и то е неточно, защото тук въпросът би бил по-скоро за субституция на рум. *î* с бълг. *a* (покрай по-често *ъ*), или за хиперкоректно или правописно третиране на очакваното *ъ* като *a*. Обаче съвсем необосновано остава предположението за следващ „преход на [...] *a* [...] в *o*”. Всъщност ФИ *Пойнàров* е променен – с редукция на **e* (> **u* > *ï*) – облик на отбелязаното също в Тутракан *Поенàров*,

съответстващо точно на молд./рум. ФИ *Поенàру / Poienar(i)и*, образувано с наст. *-ar* за локална принадлежност от МИ *Poiana, Poieni* (Jordan 1983: 372; Duridanov 1976: 6, 8), заето от стб. *полана* (Cioranescu 1960: 645).

2. Трудностите, пред които е изправен изследвачът, са обусловени от редица причини. Действително имаме движение в речника – както при нарицателните, така и при собствените имена: отмиране на някои стари елементи и поява на нови. Геополитическата ситуация на Балканите създава условия за езиково взаимодействие на всички равнища, в това число и на лексиката и словообразуването, поради което не винаги е лесно провеждането на разграничение между свое и чуждо, особено когато се отнася за т. нар. календарни имена. В не един случай се среща и явлението междуезикова омонимия – частично или пълно съвпадане в звуково отношение на различни по семантика нарицателни или/и собствени в два или повече езика – български и турски, български и румънски и т. н.

При собствените имена на лица основен източник за числено разрастване и формално разнообразяване представляват различните промени в звуковия им състав. Понякога вариантите, възникнали вследствие на звукови промени, са толкова отдалечени от своята основа или/и един от друг, че дори и опитният изследвач не забелязва нищо, което да ги свързва. Това е особено валидно за фамилните имена, в основата на които могат да бъдат заложени различни звукови и словообразователни варианти не само на лични имена, но и на нарицателни – както български, така и от чужд произход.

3. Бих желал да покажа това върху анализ на около 40 фамилни имена, в основата на които са залегнали варианти на турската заемка *кехай*.

Днес остаряла и диалектна, в българския език думата *кехай* се е употребявала в няколко значения: при овчарите е означавала ‘главен овчар’, просто ‘овчар’, или ‘стопанин на голямо стадо овце’, а другаде ‘селски глашатай’ или ‘надзирател’. Това название за социално/правно положение или трудово занятие – твърде подходящо за тази цел – е послужило на много места и

като основа за прозвище от типа *Кехай*, *Кехайта*. А то се е предавало и на наследниците на тези *Кехай*, които са били назовавани с образуването от него с наставката *-ов-* притежателно прилагателно *Кехайдов*. По такъв начин се формира ФИ *Кехайдов*, което според Илчев (1969: 253) се среща „на много места из Из(точна) Б(ългария)”.

А по данни от „КА” концентрацията му е на югозапад (4671 – срещу 1410 на ЮИ и 395 на СИ, от общо 6537).

Названието *кехай* е дало и редица производни. Сред познатите от тях са: *кехайца* // *кехайовица* ‘жена на кехая’, *кехайовче* ‘умалитено-гальовно от кехая; млад кехая’, *кехайовам* ‘работя като кехая’ (и от него *кехайоване*), *кехайлък* ‘пари за възнаграждение на кехая’ (РБЕ 7: 379) и др. (БЕР 2: 348).

Още по-многобройни са, както ще видим, фонетичните варианти на *кехай*.

Както проличава от анализа в БЕР (2: 348), в самия турски език, от който е заето *кехай*, има два варианта: диал. *kehaya* и книж. *kâhya* (заето от перс. *kedhudâ* ‘собственик на дом’). Следователно, още при заемането му то се явява в два варианта: от „диал. *kehaya*” води началото си трисричната форма *кехай*, която, като по-често срещана, е приета за основна, а от двусричната „книж. *kâhya*” е произлязла формата **кяхя*, която може да се счита и производна от *кехая*, както хърв. *ćája* (= сръб. *hâja*) се извежда от хърв. *ćēja* < *ćehâja* (Skok 1: 348). От форма като **кяхя* се извеждат вариантите *кехѐ*, *кея*, *кяя* и *кийѐ* (БЕР 2: 348, 356). Освен това, в рупската и в по-голямата част от западната говорна област при двусрични имена се очакват и форми с ударение върху първата сричка, от типа **кяя*, подобни на макед. *àja*, сръб. *hâja* и хърв. *ćája*. А предвид промяна на *к’* в *ч* в разложкия говор (Стойков 1971; 1993: 217), трябва да се очакват и варианти **чехайя/чейя*, **чѐйя*.

Според данните и анализите у Илчев само трисричната форма *кехай*, у него извеждана от двусричната тур. *kâhya*, е послужила за основа на фамилно име (*Кехайдов*). А в действителност всички споменати дотук варианти на *кехай* – а и не само те – са се

реализирали и като прозвища или/и обосновавани от тях 40-ина фамилни имена.

3.1. От варианта *кѣѣа* (< *кеѣа* < **к'еѣа* < *кехая*) се извежда прякорът *Кѣѣата* (правописно *Кѣѣта*) и мотивираното от него ФИ **Киѣв** (Селимски 2005б: 134-135), което Илчев (1961: 334; 1969: 255) обосновава с някакво старинно славянско ЛИ **Кио*.

3.2. От варианта с ударение върху средната сричка на същото *кехая* (т. е. **кехая* > **кеѣа* > *к'ѣа*) или от двусричния вариант с ударение върху първата сричка, т. е. от облика **кѣя* (< **кехая*) се извежда характерното за ЮЗ България ФИ **Кѣев** (Селимски 2005б: 136; Димитрова-Годорова 2006: 470), липсващо у Илчев.

3.3. Словообразователният вариант **кѣѣче* // **кѣѣче* (от **кехайче* // **кехайче*, умалително от *кехая* // **кехая*) обосновава ФИ **Кѣѣчев** (Селимски 2006: 314), което Илчев (1969: 294) счита „видоизменено от *Кѣѣчев*“, като го свежда в крайна сметка до името *Николай*.

3.4. От двусричния вариант **кѣя*, но с характерната за разложкия говор промяна на *к'* в *ч*, т. е. от вариант **чѣѣа*, е ФИ **Чѣев** (Селимски 2007), което Илчев (1969: 534) обосновава с реконструирано ЛИ ***Чѣѣо**, уж от стб. *чѣѣтн*, *чѣѣж* ‘чакам (утеха, подкрепа от дете)’. ФИ **Чѣев** се среща предимно на югозапад – 209 пъти от общо 230 за страната, а най-вече (107 пъти) в окр. Благоевград, което подкрепя предлаганата тук интерпретация. Тук спада и единичното (1915 г., ЮЗ: Пз) *Чѣѣева*, за жена, правописен вариант (със запазено *ѣ* от изгласа на основата). А предполагаемо **чѣѣче*, с умалит. наст. *-иче* от **чѣѣа*, е залегнало в основата на ФИ **Чѣѣчев**, единично (1954 г.), на СИ (окръг ВТ).

4. Други варианти, но все със запазено начално *к'* на същото *кехая* // **кехая*, са залегнали в основата на още няколко фамилни имена. Освен простите производни от вариант на основата *кехая* (4.1), тук спадат и редица формации от по-сложен тип: с начална съставка *кара-* (4.2), с втори компонент *-оолу* (4.3), с втори компонент лично име (4.4).

4.1. Фамилни имена от прости производни и фонетични варианти на *кехая*

4.1.1. **Кейова** (*Кейòва), за жена, 1965 г., единично (ЮИ: СтЗ), е на базата на кей(à).

4.1.2. **Кейхова**, за жена, 1924 г., единично на СИ (Рс), е с хиперкоректно *x*, прибавено към диалектно променената форма с *й* вм. с *x*, както при Кейова (4.1.1), т. е. с промени: *kex-* > *кей-* > *кейх-*.

4.1.3. **Кейчев**, 1963 г., единично (ЮЗ: Пд), е на базата на умалително с наст. -иче от *кея* или *кея*, *кеяя* или *кеяя*, подобно на Кяйчев (3.3).

4.1.4. **Кекайов**, 1912 г., е отбелязано 8 пъти: 2 на СИ (Вн, ВТ), 6 на ЮЗ (Бл, Пз 3, Пд, Сф). То е с *к* вм. *x* от Кехайов.

4.1.5. **Кеов**, по данни от „КА” е от 1913 г., отбелязано 61 пъти на ЮЗ: Пз. То е идентично с *Киòв* (3.1), от което се различава по липса на редукция, или се основава на варианта *кейà*, както Кейòва (4.1.1), но с дейотация (*ейò > еò).

4.1.6. **Кехавова**, от 1908 г., за жени, е отбелязано 4 пъти: 1 на ЮИ (Яб); 2 на СИ (ВТ, Гб); 1 на ЮЗ (См). То е с хиперкоректна замяна на *й* с *в* вм. Кехайова.

4.1.7. **Кехиов**, 1918 г., единично (ЮИ: Яб), трябва да се тълкува като правописен вариант на *Кехйов* (4.1.8). Едва ли е основателно се предполага образуване на базата на *кехи* (Чепино), с наст. -ов, присъединена по аглутинативен начин (*Кехè + òв* → *Кехèòв*) и с редукция (> *Кехиов*).

4.1.8. **Кехйов**, 1941 г., с 5 появи (1 на СИ: Рз; 4 на ЮЗ: Бл 3, Пз), е на базата на произносителен/правописен вариант *кехй(à).

4.1.9. **Кехойова**, за жена, от 1950 г., с 3 отбелязвания (ЮИ: Кж; СЗ: Пл; ЮЗ: См), е погрешно дешифрирано (с *о* във втората сричка вм. *а*) *Кехайов* или контаминация между формации като *Кяйова* (4.1.15) и *Кехиов/Кехйов* (4.1.7-8).

4.1.10. **Киев**, от 1902 г., с 31 появи (10 на СИ: Гб; 7 на СЗ: Лч; 14 на ЮЗ: Пз), е с прегласен суф. -ев вм. *Киов* (3.1). При акцентен облик *Кйев трябва да се излиза от основа *кйя* (с ударение преместено с една сричка към началото от *кййà), отбелязана в Чаталджанско: „Чобàнин с млòго òфци йма кййà” (Денчев 1979: 346). Срв. и облик *Кеèв/*Кèев който се явява в състава на *Каракеев* (4.2.1).

4.1.11. **Кийовски**, 1931 г., единично (ЮИ: СтЗ), е разширен с наст. *-ски* и без дейотация вариант на *Киов* (3.1) или с наст. *-ски* от родово прозвище *Кийдв(и)те* < *Кехайдв(и)те*.

4.1.12. **Кийчев**, 1941 г., единично (ЮЗ: Сфг), се базира върху **кийче*, което е с няколко промени от **кехайче*, умалително от *кехай*, подобно на *Кейчев* (4.1.3) и *Кяйчев* (3.3).

4.1.13. **Кихайов** (**Кихайдв*), от 1914 г., с 9 появи (7 на ЮИ 7: СтЗ; 2 на ЮЗ: Пд 2), е на базата на **кихай(а)*, с редукция на **е* (> *и*) от *кехай*.

4.1.14. **Кияев** (**Кийайев*), от 1921 г., отбелязано 23 пъти (ЮЗ: Пд), е на базата на вариант **кийай(а)*, с преглас на суфикса в неакцентирана позиция и след *й* (*-ов-* > *-ев-*). Срв. *Кяев* (3.2) и *Каракеев* (4.2.1).

4.1.15. **ФИ Кяйова** (**Кяйдва?*) за жена, по данни от „КА” от 1934 г., отбелязано единично на СИ (Тщ), е на базата на варианта *к’айа* (правописно *кяя*).

4.1.16. **Кяхова** (**Кяхдва?*), за жена, единично (1909) на СИ (Тщ), е с хиперкоректно *х* вм. *й* от облик като *Кяйова* (4.1.15), особено като се има пред паралелния по-изискан изговор с *х* на основното *кехая*. Възможно е обаче и да е чрез субституция на **ф* с *х* от *Кяфов*, което е от етимологично друга основа.

4.2. Формации с начална съставка *кара-*

4.2.1. **Каракеев**, което отбелязва в Поморие, Илчев не обяснява. Липсва в „КА”. То е на базата на прозвище *кара кехая* (тур. *kara* ‘черен’). Относно промените в основната му съставка *-кеев* срв. *Кейова* (4.1.1), *Киев* (4.1.10), *Каракиев* (4.2.2).

4.2.2. **Каракиев**, от 1902 г., отбелязано 55 пъти (ЮИ 9: Бс 7, СтЗ 2; ЮЗ 46: Бл 23, Пз 15, Пд 4, См 1, Сфг 3), е с редукция на **е* (> *и*) от *Каракеев* (4.2.1). Относно промените в основната съставка *-киев* срв. *Киев* (4.1.10).

4.2.3. **Карикехайов**, 1926 г., единично (ЮЗ: Сфг), е с промяна **кара-* > **каръ-* > *кари-*.

4.3. Фонетични варианти на формация с втори компонент *-оолу* „Суфиксоидното” (с функцията на българското *-ов-*) турско *-оолу* (*-orlu*, изафетен облик на *orul* ‘син’) се явява в няколко фонетични варианта: с изоставяне на тур. *р*; с удвояване на

предходното *o* (> *oo*) при изоставянето на тур. *p*; с редукция (*oo* > *ou*); със субституция на тур. *p* с *v* или с *z*; с промени *лу* > *ли*, *лу* > *л* (или фузионно свързване на суф. *-ов*: *-оол-ов* вм. аглутинативно присъединяване: *-оолу-ов*) и пр. Срв. различните му варианти при производни от основа *кьор* ‘сляп’: *Кьоровлуев*, *Кьороглуев*, *Кьоролие*, *Кьоролов*, *Кьоролуев* – все за тур. *Köroğlu*.

С помощта на различни фонетични варианти на турското *-оолу* са образувани следните подредени по азбучен ред фамилни имена от варианти на основата *кехая*:

4.3.1. *Кехаилов*, ВТ, 1940, Илчев не тълкува. То е с дейотация (*айи* > *аи*) и изоставяне на *v* (*ивл* > *ил*) от облик като *Кехайивлова* (4.3.2).

4.3.2. *Кехайивлова*, за жена, единично (1921 г., СИ: Рз), е с промяна *йъ* > *йи* и елизия на *o* от **Кехайъовлу* (с диалектно изт.-бълг. *ъ* вм. книжно *а*).

4.3.3. *Кехайлов*, 1914 г., отбелязано 7 пъти (ЮИ: Бс; СИ 2: ВТ; ЮЗ 4: Пз 2, См, Сфг), е с полувокализация на *и* (> *й*) от *Кехаилов* (4.3.1).

4.3.4. *Кехайовлов*, 1915 г., с 20 появи (СИ: Рз), е с елизия на *ъ* от **Кехайъовлу*.

4.3.5. *Кехялова*, за жена, единично (1913 г., СИ: Тщ), е с елизия на *oo* от компонента *-оолу* и на *а* от втората сричка на *кехая*, ако не е на базата на **кехя* < *кяхя*.

4.3.6. *Кьолов*, Сфг, Илчев не тълкува. Отбелязал съм го в Секирово (в състава на Раковски, Пловд.). То е със значителни съкращения както на суфиксоида *-оолу*, подобно на варианти 4.3.1, 4.3.3 и 4.3.5, така и на основата, подобно на *Кеов* (4.1.5), от **K[exa]й[a]o[l]y[ov]* (или **Кехайаоолуов*).

4.4. От съставни основи с втора част лично име, като *Кехаяиванов* (от 1918, 3 пъти на СИ: ВТ), са *Кехайотов* (от *Кехая Йото*, с изоставяне на *-я* от *кехая*), *Кехаякосев* (от *Кехая Косьо*), *Кехаймехмедов*, *Кехаяминчев* и др. Може би тук спадат и някои по-значително променени фамилии, като *Кехайтов*, от 1952 г., с 2 появи на ЮИ (Бс), вм. **Кехайотов* (?); *Кехаяносева*, за жена, единично (1935 г., ЮИ: СтЗ); *Кехотов*, единично (1955 г., ЮЗ: Пз) и др.

5. И така, тук бяха анализирани 40-ина фамилни имена, които се основават на различни формални (звукови или/и слово-образователни) варианти на турската заемка *кехая*. Една част от тях са отбелязани у Илчев, но са получили неприемливо обяснение (*Кияата, Киов, Кяйчев, Чаев*), или са оставени без опит за тълкуване (*Каракеев, Кехаилов, Кьолов*). Проведеният тук анализ, дано да е бил убедителен, върху толкова много на брой производни от една и съща основа имаше за цел да покаже огромното значение на звуковите промени като фактор за численото разрастване на инвентара на ономастичните единици. Надявам се да е станало ясно между другото и това, колко важна за анализа на имената откъм произход, строеж и значение е правилната историческа или развойна интерпретация на звуковия им облик. За разлика от апелативната лексика, прозвищата, които функционират предимно в разговорния стил или/и в народноговорна обстановка и се отнасят за определени лица, сравнително бързо се разделят с обобщаващото си лексикално значение и твърде лесно получават писмено фиксиран, а това често означава и узаконен вид, макар и в звуков облик според съответния народен говор.

ЛИТЕРАТУРА

БЕР 2: *Български етимологичен речник. Том II: и – крепя*. Съставили: В. И. Георгиев, Й. Заимов, Ст. Илчев, М. Чалъков, Й. Иванов, Д. Михайлова, В. Анастасов, У. Дукова, М. Рачева, Т. Ат. Тодоров. Ред.: В. И. Георгиев. Изд. на БАН, София 1979, 740 с.

БЕР 5 *Български етимологичен речник. Том 5: падѐж – пѹскам*, София, 1996.

Денчев В. 1979, Речников материал от говора на преселниците от с. Чанакча, Чаталджанско, в Шумен. // *Българска диалектология. Проучвания и материали*, 9, София, 346).

Димитрова-Тодорова Л. 2006, *Местните имена в Поповско*. Акад. изд. „Проф. Марин Дринов”, София, 694 с.

Заимов 1988, *Български именник*, София, 1988.

Илчев Ст. 1961, Лични и фамилни имена в Ботевградско. // *Известия на Института за български език* 7, с. 307–357.

Илчев Ст. 1969, *Речник на личните и фамилни имена у българите*. София: Изд. на БАН. 627 с.

„КА” База данни от компютърен архив-картотека на фамилните имена у българите през XX век в Центъра за българска ономастика „Професор Николай Ковачев” при ВТУ „Св. св. Кирил и Методий” във Велико Търново.

Конески Бл. 1967, *Историја на македонскиот јазик*, Скопје. РБЕ 7: *Речник на българскиот јазик*. Том 7, София 1993.

Селимски Л. 2005а, Лични и фамилни имена от гнездото на *Опра* и *Опро*. Към въпроса за методиката на антропонимичните изследвания. // *Състояние и проблеми на българската ономастика. Том 7. Посветен на годишнината от смъртта на проф. Николай Ковачев. Материали от Национална кръгла маса и национална дискуссия*. Ред.: М. Ангелова-Атанасова, С. Симова. Университетско изд. “Св. св. Кирил и Методий”, Велико Търново, 2005, с. 46–68.

Селимски Л. 2005б, Петнадесет фамилни имена от чужд произход. // *Състояние и проблеми на българската ономастика. Том 7. Посветен на годишнината от смъртта на проф. Николай Ковачев. Материали от Национална кръгла маса и национална дискуссия*. Ред.: М. Ангелова-Атанасова, С. Симова. Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий”. Велико Търново 2005, с. 133–141.

Селимски Л. 2006, Щрихи към антропонимичния пейзаж на Пловдив. // *Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски”*. Филология, том 41, 2003, кн. 1, Пловдив, с. 307–320.

Стойков Ст. 1971, Новая первая палатализация в болгарском языке (Изменение согласных [к’], [г’] в [ч’], [ц’] в разложском говоре). // *Исследования по славянскому языкознанию*, Москва 1971, с. 375–380.

Стойков Ст. 1993, *Българска диалектология*. Ред. М. Сл. Младенов, София 1993, с.

Cioranescu A. 1958–1960, *Dizionario etimologico romano*. Laguna.

Duridanov Iv. 1976, Die Bewohnernamen auf *-ar* in der Balkansprachen.// *Linguistique Balkanique XIX*, 1, c. 5–16.

Jordan I. 1983, *Dictionar al numelor de familie românești*. București. Editura Științifică și Enciclopedică.

Skok P. 1971 – 1974, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 1–4, Zagreb.